ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

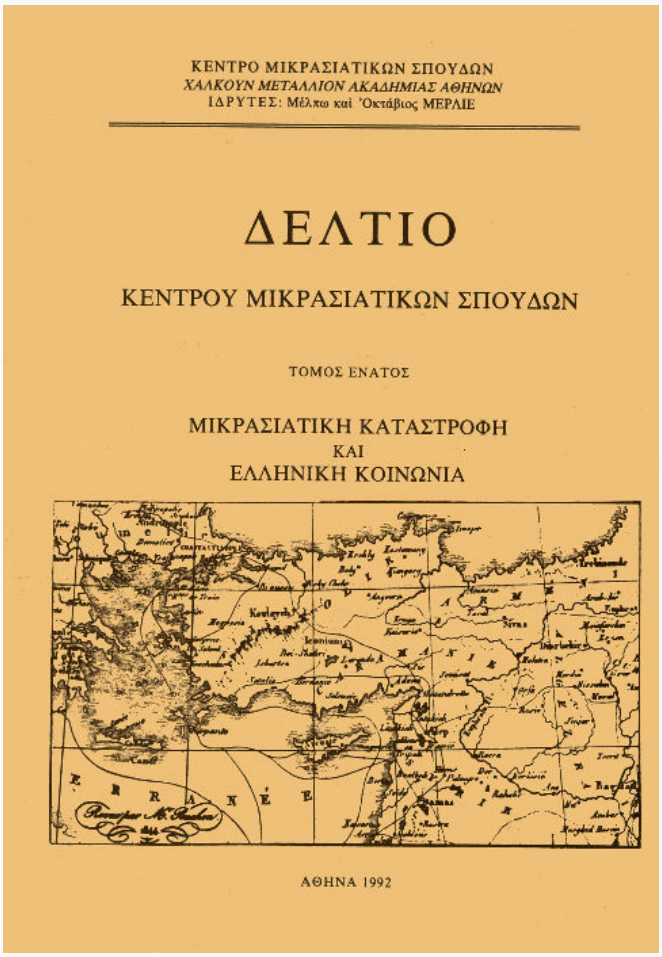

Το ανεπανάληπτο επίτευγμα

Γ.Θ. Μαυρογορδάτος

doi: 10.12681/deltiokms.125

Copyright © 2015, Γ.Θ. Μαυρογορδάτος

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαυρογορδάτος Γ. (1992). Το ανεπανάληπτο επίτευγμα. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, *9*, 9–12. https://doi.org/10.12681/deltiokms.125

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 26/04/2024 19:25:44

Γ. Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ

ΤΟ ΑΝΕΠΑΝΑΛΗΠΤΟ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑ

Ἡ ἀποκατάσταση καὶ ἀφομοίωση τῶν προσφύγων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς ὑπῆρξε καὶ παραμένει τὸ μεγαλύτερο εἰρηνικὸ ἐπίτευγμα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους — καί, κατ' ἐπέκταση, τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους, στὸ μέτρο ποὺ ἡ ἔμπρακτη ἀλληλεγγύη μεταξὺ ὁμοεθνῶν ἀποτελεῖ τὴν ὑπέρτατη ἐπιβεβαίωση τῆς ἐθνικῆς ὑπόστασης. Σήμερα μάλιστα ποὺ τὸ ἴδιο κράτος, μὲ διπλάσιο πληθυσμὸ καὶ πολλαπλάσιους πόρους, ἀποδεικνύεται ἀνίκανο νὰ ἀντιμετωπίσει πολὺ μικρότερα ἀνάλογα ζητήματα, ἡ διαπίστωση αὐτὴ μοιάζει περισσότερο ἐπίκαιρη παρὰ ποτέ.

Κανονικά, θὰ ἔπρεπε ν' ἀποτελεῖ ἔκτοτε κοινὸ τόπο τῶν ἐπετείων καὶ τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Τείνει ὅμως νὰ ξεχαστεῖ ὁλότελα, καθὼς ἡ χρονικὴ ἀπόσταση μεγαλώνει καὶ ἡ στρεβλὴ συλλογικὴ μνήμη τρέφεται ἀπὸ τοὺς μύθους τῶν «χαμένων πατρίδων» καὶ τὴν ὑπονοούμενη αὐταπάτη ὅτι ἦταν τάχα ἐφικτὴ ἡ ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὶς περιοχὲς αὐτές. Στὸ μέτρο ἄλλωστε ποὺ ἡ συλλογικὴ μνήμη μένει ἐγκλωβισμένη στὸ παραδοσιακὸ πλαίσιο τῶν πολεμικῶν ἀναμετρήσεων, ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει *πῶς* ἡ στρατιωτικὴ ἥττα μετατράπηκε σὲ εἰρηνικὸ ἐπίτευγμα. Τὴν εἰκόνα θολώνουν ἐπίσης οἱ πικρίες γιὰ τὶς ἄπειρες ἀδικίες καὶ ἐλλείψεις τῆς προσφυγικῆς ἀποκατάστασης, καθὼς καὶ ἡ μεγέθυνση τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν τους συνεπειῶν. Ἡ ἀπόδοση, ἰδίως, τῆς μεταγενέστερης ἐνίσχυσης τοῦ ΚΚΕ γενικὰ στοὺς πρόσφυγες ἰσοδυναμεῖ μὲ πλήρη παραγνώριση τοῦ ἔργου τῆς ἀποκατάστασης[1].

Ποιὰ δεδομένα ὁδηγοῦν σ' αὐτὴ τὴν τόσο κατηγορηματικὴ ἀρχικὴ διαπίστωση; Τὸ πιὸ προφανὲς εἶναι τὸ ἴδιο τὸ *μέγεθος* τοῦ ἐγχειρήματος, στὸ ὁποῖο δὲ χρειάζεται βέβαια νὰ ἐπιμείνει κανείς. Τότε, ἦταν κοινότοπη ἡ

1. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλα ποὺ θίγονται ἐδῶ, ἀναλυτικότερα στὸ βιβλίο μου *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Μπέρκλεϋ 1983.

ἐκτίμηση ὅτι ποτὲ ἄλλοτε ἕνα κράτος δὲν δέχτηκε μονομιᾶς κύμα προσφύγων ἴσο σχεδὸν μὲ τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ πληθυσμοῦ του. Παρ' ὅλα ὅσα μεσολάβησαν ἔκτοτε, ἀκόμη καὶ ἐντελῶς πρόσφατα, ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ διατηρεῖ τὴν ἀξία της, τουλάχιστον γιὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ δεδομένα.

Ἂν τὸ μέγεθος εἶναι πασίγνωστο, ἀγνοεῖται συνήθως ἕνα ἐξίσου σημαντικὸ δεδομένο: ἡ μοναδικὴ *ταχύτητα* τοῦ ἐγχειρήματος. Ὑπῆρξε ὡστόσο κρίσιμη γιὰ τὴν ἐπιτυχία του — ἀκόμη καὶ στὸ στοιχειῶδες ἐπίπεδο τῆς ἴδιας τῆς βιολογικῆς ἐπιβίωσης τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ θέριζαν ἀρχικὰ οἱ ἐπιδημίες καὶ οἱ κακουχίες. Σὲ τρία μόλις χρόνια (1923-26) οὐσιαστικὰ πραγματοποιήθηκε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς προσφυγικῆς ἀποκατάστασης.

Ἀκόμη περισσότερο παραγνωρισμένη, ἀλλὰ ταυτόχρονα σαγηνευτικὴ πτυχὴ τοῦ ἐγχειρήματος εἶναι ὅτι ποτὲ ἄλλοτε στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους δὲν ἐπιδείχθηκε τόσος *ὀρθολογισμός*, τόσος ρεαλισμός. Πρῶτο τέτοιο δεῖγμα ἀποτελεῖ ἡ ἴδια ἡ καταρχὴν ἀποδοχὴ τῆς ἰδέας τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν μὲ τὴν Τουρκία. Ὁσοδήποτε ἀντιπαθὴς καὶ ἀπάνθρωπη, ὅπως ἔχει κατὰ κόρον τονιστεῖ, ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ ὄχι μόνο ἐπέτυχε τὴν ἐπιβίωση (βιολογική, ἀλλὰ καὶ πολιτιστική) ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ποὺ ἀπειλοῦνταν μὲ πλήρη ἐξόντωση, ὄχι μόνο ἐξαφάνισε μελλοντικὲς ἐστίες ἑλληνοτουρκικῶν διενέξεων, ἀλλὰ καὶ ἐξασφάλισε, χάρη στὴν ἀναχώρηση τῶν ἀνταλλαξίμων Τούρκων, τόσο τὴν ἐθνικὴ ὁμοιογένεια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ὅσο καὶ τὰ μισὰ περίπου ὑλικὰ μέσα (σπίτια καὶ χωράφια) γιὰ τὴν ἀγροτικὴ ἰδίως ἀποκατάσταση τῶν Ἑλλήνων προσφύγων.

Ὅποιος ἀμφιβάλλει ἀκόμη γιὰ τὸν ἀδήριτο ὀρθολογισμὸ τῆς ἐπιλογῆς ἐκείνης, δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀναλογιστεῖ τὶς συνέπειες ποὺ εἶχαν μέχρι σήμερα —καὶ θὰ συνεχίσουν νὰ ἔχουν— οἱ μοιραῖες ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὴ λογικὴ τῆς ἀνταλλαγῆς: παραμονὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν Ἑλλήνων στὴν Πόλη (ὅπως καὶ στὴν Ἴμβρο καὶ Τένεδο), μὲ ἀντιστάθμισμα τὴν παραμονὴ τῶν Τούρκων στὴ Δυτικὴ Θράκη. Ἐπρόκειτο ἐξαρχῆς γιὰ ἐπιφανειακὴ μόνο ἰσορροπία, ποὺ ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀνατραπεῖ ἀμετάκλητα. Ἡ διάρρηξη τοῦ γενικοῦ ὀρθολογισμοῦ στὶς εἰδικὲς αὐτὲς περιπτώσεις οὐσιαστικὰ ὑπονόμευσε τὰ συνολικά του ὀφέλη, χωρὶς βέβαια νὰ ὑπηρετήσει τὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως νομίστηκε τότε.

Στὴ συνέχεια τὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) ὑπῆρξε μνημεῖο ὀρθολογικῆς μεθόδευσης, μέχρι τὴν τελευταία του λεπτομέρεια. Ἔγιναν βέβαια ἀμέτρητα λάθη, κυρίως ἐξαιτίας τῆς πίεσης τοῦ χρόνου ποὺ δὲν ἐπέτρεπε τὴν πολυτέλεια ἄλλων ἐπιλογῶν. Κάθε ἀναβολὴ θὰ ἐσήμαινε νέες ἑκατόμβες μεταξὺ προσφύγων ποὺ βρίσκονταν στὸ ἔσχατο ὅριο τῆς ἐπιβίωσης. Ὑπῆρξε ὡστόσο ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ἡ κατεξοχὴν ὀρθολογικὴ διάθεση ἀξιολόγησης τῶν λαθῶν καὶ διόρθωσής τους ἢ πάντως ἀποφυγῆς τους στὸ ἑξῆς.

Τελικὴ δοκιμασία καὶ πανηγυρικὴ ἐπιβεβαίωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῶν ἐπιλογῶν ποὺ ἔγιναν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἡ ἐπίτευξη τῶν πολλαπλῶν —ἀν-

θρωπιστικῶν, ἐθνικῶν καὶ κοινωνικῶν— στόχων ποὺ ἐπιδιώχθηκαν, τόσο μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων. Σώθηκαν ἑκατοντάδες χιλιάδες ὑπάρξεις (ἂν ὄχι τὸ σύνολο) καὶ τοὺς δόθηκε ἡ δυνατότητα ν' ἀρχίσουν μιὰ νέα ζωή. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ συγκεντρώθηκε ὁριστικὰ μέσα στὰ ἀσφαλῆ σύνορα τοῦ ἐθνικοῦ του κράτους — ἀσφαλῆ στὸ μέτρο ἀκριβῶς ποὺ ἐπιτεύχθηκε ἐθνικὴ ὁμοιογένεια. Εἰδικὰ στὴν ἑλληνικὴ Μακεδονία καὶ εἰδικότερα στὶς παραμεθόριες περιοχές της, μόνο ὁ συστηματικὸς προσφυγικὸς ἐποικισμὸς ἐξασφάλισε τὴν ἀπόκρουση πολλαπλῶν ἀπειλῶν κατὰ τὴν περίοδο 1940-50. Τὸ ἴδιο ἄλλωστε ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς στόχους τῆς ἀποκατάστασης τῶν προσφύγων, ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθεῖ ἐπιγραμματικὰ ὁ σπουδαιότερος: νὰ γίνουν τὸ ταχύτερο ἰδιοκτῆτες μικροαστοί, στηρίγματα τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος, καὶ ὄχι προλετάριοι ἀνατροπεῖς του. Καὶ αὐτὸς ὁ στόχος ἐπιτεύχθηκε γιὰ τὴν κρίσιμη μάζα τῶν προσφύγων. Ὑπῆρξαν βέβαια οἱ ἐξαιρέσεις, οἱ ἀδικημένοι ἢ καὶ ὁλότελα ξεχασμένοι τῆς προσφυγικῆς ἀποκατάστασης. Δὲν ἦσαν ὡστόσο ἀρκετοὶ γιὰ μία κοινωνικὴ ἐπανάσταση, οὔτε τότε οὔτε ἀργότερα.

Ἡ τελευταία παρατήρηση παραπέμπει στὸν ἀνεπανάληπτο ὀρθολογισμὸ ποὺ χαρακτηρίζει καὶ τὴν πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος. Ποτὲ ἄλλοτε στὴ νεοελληνικὴ ἱστορία δὲν παρατηρήθηκε τόσο πλήρης καὶ τόσο εὔλογη ἀντιστοιχία μεταξὺ κοινωνικῶν δυνάμεων καὶ πολιτικῶν κομμάτων, μεταξὺ συλλογικῶν συμφερόντων καὶ κομματικῶν ἐπιλογῶν. Μόνο χάρη στὸ Βενιζελισμὸ ἀπέκτησαν οἱ πρόσφυγες ὅσα ἀπέκτησαν: περίθαλψη, σπίτια, χωράφια, ἀποζημιώσεις, ἀλλὰ καὶ πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα Ἑλλήνων πολιτῶν. Ἀντίστοιχα, μόνο χάρη στὴν προσφυγικὴ ψῆφο διατήρησε ὁ Βενιζελισμὸς τὴν ἐξουσία μέχρι τὸ 1933. Καὶ τότε ἀκόμη, ἔφθασε ἡ διαρροὴ μερικῶν χιλιάδων προσφύγων γιὰ νὰ τὴ χάσει. Ἀντίθετα, ὁ Ἀντιβενιζελισμὸς ὑπῆρξε ἔκφραση ἐκείνων τῶν γηγενῶν ποὺ ἀρνήθηκαν τόσο τὴν ἀποκατάσταση ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ ἐνσωμάτωση καὶ ἰσοτιμία τῶν προσφύγων.

Ἔτσι, τὸ μεγεθος τοῦ ἐπιτεύγματος μετριέται τελικὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἔνταση τῶν *ἀντιστάσεων* ποὺ συνάντησε καὶ ὑπερνίκησε. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, τουλάχιστον μέχρι τὸ 1932 (ἂν ὄχι μέχρι καὶ τὸ 1935), ἐκδηλωνόταν ἀπερίφραστα (καὶ κάποτε βίαια) ἡ βούληση ἀνατροπῆς τῆς προσφυγικῆς ἀποκατάστασης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τόσο τῶν ὀπαδῶν ὅσο καὶ ἐγκύρων ἐκπροσώπων τοῦ Ἀντιβενιζελισμοῦ. Ἦταν ὅμως πλέον πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ ἀρθοῦν τετελεσμένα γεγονότα καὶ κεκτημένα ποὺ εἶχαν ἤδη παγιωθεῖ. Γίνεται πάλι φανερὸ πόσο κρίσιμη ὑπῆρξε ἡ ἀνεπανάληπτη ταχύτητα (καὶ τραχύτητα) τοῦ ἐγχειρήματος γιὰ τὴν ἀκλόνητη ἐμπέδωση τῶν ἀποτελεσμάτων του.

Ποιές ἦσαν οἱ προϋποθέσεις ποὺ ἐπέτρεψαν ἕνα τέτοιο ἐπίτευγμα; Μήπως ἦσαν καὶ αὐτὲς ἐξίσου μοναδικὲς κι ἀνεπανάληπτες;

Τέτοια προϋπόθεση ὑπῆρξε ἀσφαλῶς τὸ ἴδιο τὸ μέγεθος τοῦ προβλήμα-

τος. Ξεπερνοῦσε τόσο τὶς κρατικὲς δυνατότητες, ὥστε ὥθησε τὸ καθεστὼς Πλαστήρα σὲ μία καθαυτὸ ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1923. (Καὶ μόνο γι' αὐτὴν ἀξίζει τὸ ὄνομά του ὡς 'Επανάσταση). Ἦταν ἡ πιὸ ριζικὴ προσβολὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας στὴ νεοελληνικὴ ἱστορία, μὲ ἀναστολὴ τῆς σχετικῆς συνταγματικῆς διάταξης προκειμένου νὰ γίνουν ἀπαλλοτριώσεις *χωρίς* προηγούμενη πλήρη ἀποζημίωση. Αν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ποσὰ ποὺ καταβλήθηκαν τελικά, ἐπρόκειτο οὐσιαστικὰ γιὰ δήμευση, ὅπως δὲν ἔπαψε νὰ καταγγέλλει ὁ 'Αντιβενιζελισμός. Ἔτσι, ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση ποὺ δὲν ἔγινε ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες ἔγινε πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς καὶ γιὰ χάρη τους.

Δὲν ὑπῆρξε πάντως ἀνεπανάληπτη μία δεύτερη προϋπόθεση: ἡ ξένη βοήθεια, ποὺ ἐνσαρκώθηκε προπαντὸς μὲ τὴ συγκρότηση τῆς ΕΑΠ. 'Ωστόσο ποτὲ ἄλλοτε, οὔτε πρὶν οὔτε μετά, δὲν πραγματοποιήθηκε τόσο γόνιμη συνεργασία μεταξὺ 'Ελλήνων καὶ ξένων.

Τρίτη ἀναγκαία προϋπόθεση ἦταν ἀναμφίβολα ὁ ζωντανὸς καὶ ἔμπρακτος ἐθνικισμὸς ποὺ ἐνσάρκωνε ὁ Βενιζελισμός. Χωρὶς αὐτήν, εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀμφίβολο ἂν θὰ ἀρκοῦσαν οἱ ἄλλες δύο. Γιὰ τοὺς Βενιζελικούς ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ἐσήμανε ἀσφαλῶς τὸ τέλος τῆς Μεγάλης 'Ιδέας, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ ἐθνικισμοῦ. Σ' αὐτὸν ἔδωσαν νέο περιεχόμενο, ὅπως μαρτυροῦν τὰ κείμενα ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τους, μὲ κυριότερο ἀκριβῶς τὴν προσφυγικὴ ἀποκατάσταση.

Μέχρι τώρα ἔγινε λόγος περισσότερο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων παρὰ γιὰ τὴν ἀφομοίωσή τους. Τί σημαίνει ὅμως «ἀφομοίωση» καὶ πότε συντελεῖται;

'Η ἴδια ἡ ἔννοια εἶναι ἀμφιλεγόμενη καὶ ἡ σχετικὴ ξένη βιβλιογραφία τεράστια. 'Αρκεῖ ἴσως ἐδῶ ἕνας ἐπιγραμματικὸς ὅσο καὶ πρακτικὸς ὁρισμός: ἀφομοίωση σημαίνει νὰ μὴ διακρίνεται πλέον ὁ πρόσφυγας ἀπὸ τὸν γηγενή. 'Απὸ τὴν ἄποψη αὐτή, ἡ ἀφομοίωση ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν πολιτικὴ πολυδιάσπαση τῶν προσφύγων στὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς καὶ τοῦ 'Εμφυλίου ποὺ ἐπακολούθησε. Χωρίστηκαν τότε οἱ πρόσφυγες στὰ ἴδια στρατόπεδα μὲ τοὺς γηγενεῖς καὶ ἔπαψαν ὁριστικὰ ν' ἀποτελοῦν ἐνιαία κοινωνικὴ ὁμάδα μὲ ἰδιαίτερη πολιτικὴ συμπεριφορά.

Εἶχε ὅμως προηγηθεῖ ἡ ἀφομοίωσή τους στὴν ἑλλαδικὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δομή. Κι αὐτὸ χάρη στὴ ραγδαία μεταμόρφωση τῆς συντριπτικῆς τους πλειοψηφίας σὲ ἀντιπαραγωγικοὺς μικροαστοὺς τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ, ὅπως οἱ γηγενεῖς. 'Αντίτιμο ἀκριβῶς τῆς ἀφομοίωσης τῶν προσφύγων ὑπῆρξε ἡ ἀπουσία καταλυτικῶν ἐπιπτώσεων γιὰ τὴ γεωργικὴ καὶ τὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Μόνο ἡ πιὸ ἐκτεταμένη προλεταριοποίηση καὶ μονιμότερη περιθωριοποίηση τῶν προσφύγων θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει τέτοιες θετικὲς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις, ἀλλὰ μὲ ἀπαγορευτικὸ κοινωνικό, πολιτικὸ καὶ ἐθνικὸ κόστος. 'Ο ὀρθολογισμὸς ποὺ ἐπικράτησε ἦταν ἀσφαλῶς ὑπέρτερος τοῦ οἰκονομικοῦ.